

OSMANLI ARŞİVİNDEKİ AYNİYAT DEFTERLERİ

*Öğr.Gör. Abdülmecit MUTAF**

Devlet işlerinde devamlılığın sağlanabilmesi, kişi ve kamu haklarının korunabilmesi için; tutulma amacına yönelik isimler altında ve seriler halinde defter tutma geleneği Osmanlılar'a Türk Devletlerinden intikal etmiş ve bu devletin sonuna kadar devam etmiştir. Defter halindeki bu kayıtlar şahısların kendi aralarında ve devletle olan anlaşmazlıklarında, ayrıca devletler arasında çıkan bazı problemlerde en önemli müracaat kaynaklarından biri olmuştur. Günümüzde bila hâlâ bazı tapu ve arazi anlaşmazlıkları bu kayıtlar sayesinde çözüme kavuşturulmaktadır.

İlhanlılar'da "Defterdâr-ı memâlik" adlı bir görevlinin bulunduğu ve vilayetlere ait defterlerin Defterhanede saklandığı bilinmektedir. Yine ayrıca Moğollar, Uygurlar, Karahanlılar ve Selçuklular kende tarzlarında defter tutma geleneğini daha da zenginleştirmişler ve esaslara bağlamışlardır. Bu dönemde "deftere kayıt", tescil ve hükme bağlama anlamına gelmekte olup; divândan çıkan bir karar fermân düzenlenmeden önce, müsvedde halinde iken deftere kayıt edilirdi. Defter tutma geleneği Fatih devrine kadar dayandırılmakta ise de; bize ulaşanlar daha çok Kanuni dönemine aittir.

Bugün Osmanlı arşivinde bulunan bu defterlerin en önemlisi şüphesiz Divan-ı Hümayun Defter serileridir. Devletin en üst ve önemli yasama, yürütme ve icra organı olan Divan-ı Hümayun'da alınan kararların yazıldığı defterler şu serilerden oluşmaktadır, Mühimme, Ahkam, Şikayet, Nizâmât, Gayri Müslim cemaatler, Kilise, İmtiyaz, İzn-i Sefine, Mukavelat, Şehbenderlik, Name-i Hümayün, Ruûs, Tahvil, Tekâüd, Nişan, Tevcihat, Teşrifat, Kalebend, Nefy, Kısas, Muktezâ, Tevziat ve Vakanüvislik Defterleri, Devletin icra

* CBÜ Fen-Edebiyat Fak. Tarih Böl.

makamı olan Bâb-ı Asafî ve Sadâret ise; Buyruldu, Ayniyat Bâb-ı Ali Evrak Odası, Mektubi, Amedi, İrade ve Kethudalık defterlerine sahiptir. Ülkenin arazi ve nüfus kayıtlarını tutmakla yükümlü Defterhanenin sahip olduğu; Tapu-Tahrir defterleri; o zamana ait pek çok bilgiyi bugüne aktarmasının yanında, günümüzdeki arazi anlaşmazlıklarında başvurulmuş en temel kaynaktır. Hatta zaman zaman yurtdışındaki bazı davalarda bile bu defterlere müracaat edilebilmektedir. Muhasebe, Mukataa, Cizye, Evkaf, Maden, Mesarifat, Ruzname ve Navul, Salyane, Temettuat, Muvazene Defterleri adlarını taşımaktadır. Bütün bunların dışında özellikle Nezaretler dönemine ait bazı defterler daha bulunmaktadır.

Osmanlı bürokrasisinde, yapılan yazışmaların defter kayıtlarının iki şekilde tutulduğunu görmekteyiz. Birincisi; Gelen ve giden yazıların kısaca özetleriyle birlikte bir numara verilerek kaydedildikleri "Hülâsaten kayıd defterleri" dir ki, genellikle "Vârîde ve Sâdıra defterleri" diye anılmaktadır. İkincisi ise; Vilâyet, nezâret, devâir ve şahıslardan gelen yazılara cevâben veya buralara re'sen yazılan yazı sûretlerinin aynen kaydedildiği defterlerdir.

H.1228-1320 (M.1812-1903) yılları arasında yaklaşık bir asırlık tarih dilimine hitap eden bu defterler 1717 adet olup; idari, mülki, hukuki, askeri, mâli v.b. pekçok konuyu ihtiva etmektedir. Yazışma yapılan makama göre isimlendirilen ve her biri kendi içerisinde kronolojik olarak sıralanan defterler, H. 1309 da başlayan dosyalama usulünün öncesini oluşturmaktadır. Kaydedildiği sırada belli bir düzen ve intizamın sağlanması ve bilahare aranan bir evrağın bulunabilmesi için müracaat edildiğinde kolaylık sağlanması için belli bir mantık dahilinde tutulan Ayniyat Defterlerini dört ana başlıkta toplamak mümkündür:

1. Yazıldığı makama göre:

Vilayetler: Anadolu (Adi, Mühimme, Hafâyâ), Rumeli (Adi, Mühimme, Hâfayâ), Ankara, Konya, Aydın, Amasya, Edirne, Adana, Şarki Rumeli, Bosna, Yenipazar, Cezair-i Bahr-ı Sefid, Kıbrıs, Sisam, Cebel-i Lübnan, Halep, Hicaz, Sivas, Trablusgarb, Tuna, Trabzon, Canik, Kastamonu, Kars, Ayvalık, Girid, Mısır, Tunus, Tırhala, Yanya, Arabistan, Kegalık Defterleri:

Nezaretler: Deavî, Bahriye, Ticaret, Nafia, Sıhhiye, Telgraf-Posta, Hariciye Adliye, Defterhane, Rusûmat, Seraskerlik, Maarif,

Hazine-i Hassa, Maliye, Meşihat, Evkaf, Dahiliye, Harbiye, Zaptiye, Orman-Meadin Defterleri.

Daireler: Şura-yı Devlet, Şehremaneti, Tekaûd Sandığı Defterleri.

2. Yazının mahrecine göre; Müsteşarlık, Meclis-i Muvakkat, Sicil-i Ahval, Vergi emaneti, Divan-ı Muhasebât Defterleri.

3. Yazıların cinslerine göre; Tahrirat-ı Askeriye, Tezkire, Buyruldu, Emr-i Ali, Emirnâme, Talimatlar Defterleri.

4. Konularına göre: Yunan Meselesi, Mısır Meselesi, Bedirhan, Tepedelenli Ali Paşa, Rusya Meselesi, Harcırah ve atıyye, Kürek cezası, Tayınât, Rum fesadı, Karantine, Sırp Meselesi Defterleri.

Ayniyatlar başladığı tarihten sonra erdiği tarihe kadar aynı şekilde devam etmemişlerdir. Zaman zaman meydana gelen bürokratik değişiklikler ve çıkan nizamnameler doğrultusunda tutulan bu defterleri dört tarih dilimine ayırmak mümkündür.

1- H.1283 (M.1866)e kadar: Bu yıla kadar olan defterlerde vilayetler müstakil olarak değil, Anadolu, Rumeli şeklinde bölgelerine göre toplu olarak kaydedilmişlerdir. Bazıları ise yazının mahrecine ve cinsine göre isimlendirilmişlerdir. Bu tarihe kadar ki aynen kayıtlar boş defter sayfalarına kronolojik olarak yazılmışlardır.

2- H.1283-1296 (M.1866-1897) arası: Bu tarihler arasında vilayet ve nezaretlerde müstakileşme başlamış ve her vilayet ve nezaretin ismini taşıyan defter serileri oluşturulmuştur. Önceden hazırlanmış boş defterlere aynen yazma usulüne ise yine devam edilmiştir.

3- H.1296-1310 (M.1879-1893) arası: Yine vilayet, nezaret ve devair'e göre tutulan bu defterler, tek tek sayfalara yazılmış müsveddelerin ciltlenmesinden oluşmuştur.

4- H.1310 (M.1893) sonrası; ayniyat defterleri; Bâb-ı Âli evrak odası'nın, nizamnamesi gereği defter usulünü terkedip dosya usulüne geçtiği H.1309 yılında bitmesi gerektiği halde birkaç yıl daha aynı başlıklarla devam etmiştir. Ancak bu defterler diğerlerinden farklı olarak ince pelür kağıtlardan yapılmışlardır.

Ayniyat defterlerindeki kayıtların, sadece Sadaret'ten giden yazıların kayıtları olduğunu daha önce belirtmiştik. Sadarete vilayet

ve nezaretlerden gelen yazılar yani diğer bir ifadeyle Ayniyat'lardaki cevabi yazıların yazılmalarına sebep olan yazıları B.E.O. Sadaret evrakı Fonunda bulmak mümkündür. Bir konudaki yazışmayı tekemmül ettirmek için bu defter-evrak ilişkisini gözönünde bulundurmak gerekir.

Bu defterlerdeki kayıtların birer suretlerinin daha olup olmadığı sorusuna 318 no'lu "Anadolu Nâfayâ" defterindeki bir kayıt açıklık getirmektedir. Defterin 84. sayfasındaki "Rumeli'ye olanları dahi Rumeli defterine kaydolunmuştur. Müsveddesi Rum Torbasındadır." (Bkn. Belge 1.) ifadesi bu yazıların üçüncü suretlerinin müsvedde olarak Sadaret perakende evrakında bulunduğunu göstermektedir. Torbalar ve perakende olarak bize intikal eden bu evrak "B.E.O. Sadaret Evrakı Fonu" adıyla tasnif edilmiştir.

Bu konudaki diğer bir örnek şöyledir;

343 no'lu "Hafaya Rumeli" adlı defterin 27. sayfasındaki Serasker Paşa'ya yazılmış tezkerenin aynısını (bkn. Belge 2) üzerinde silinti ve düzeltme yapılmış müsvedde olarak B.E.O. Sadaret Evrakı Fonu'ndaki şu evrakta görmekteyiz. (Bkn. Belge 3.)¹

Ayniyat defterlerinin Sadaret Fonuyla alakasını inceledikten sonra, diğer fonlarla olan irtibatını göstermek ve konuyu bir bütün olarak görebilmek için şu örnek de yararlı olacaktır: İlgili makamın teklifi üzerine "Balıkesir Kaymakamı Hasan İhsan Efendi'nin terfii rütbesi ve nişan verilmesine dair" Sâdır olan irade-i seniyye² üzerine, ilgili makama buyruldu yazılmış ve bu da ayniyat defterine kaydedilmiştir³. Bundan sonra ilmuhaberi de yazılarak emrin yerine getirildiği bildirilmiş ve böylece muamele tamamlanmıştır⁴.

Osmanlı bürokrasisindeki yazışmaları 1800'lerden 1900'lere taşıyan, bu arada Tanzimat yıllarındaki reformları yaşayan, yazılan düzgün, temiz ve kronolojik şekilde sıralanmış Ayniyat defterleri pek çok konuda binlerce vesikayla araştırmacılara hizmet sunmayı beklemektedir.

1. A.MKT. 1261. 1.10 tarih ve 29/2 no'lu belge

2. İrade Dahiliye-5714 (Bkn. Belge 4)

3. Ayniyat Defterleri (Buyruldu). No. 769 (Bkn. Belge 5)

4. A.MKT 1261.2.17 tarih ve 31/47 no'lu belge (Bkn. Belge: 6)

